

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЭКОНОМИКА ТЕРМИНДЕРИ ЖАНА АЛАРДЫН ДУРУС ЖАНА БУРУШ ЖАКТАРЫ

Кыргыз тили - кыргыз элинин улуттук тили, улуттук маданиятынын формасы, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили.

Ар кандай мамлекеттик статуска ээ болгон тил өзүнө жүктөлгөн функцияны толук аткарыш үчүн өнүккөн, өркүндө-түлгөн жазма адабий тил формасында жашашы шарт.

Адамдардын ортосундагы тилдик байланыштын адабий эмес формала-рынан улуттук адабий тилди айырмалай турган белгилер: лексикалык, фонети-калык жана грамматикалык жактан белгилүү бир нормага салынгандыгы; бир тилдик жамааттын бардык мүчөлөрүн бирдей тейлөөгө жөндөмдүүлүгү; тилдик катнашуунун бардык чөйрөлөрүндө колдонулуу мүмкүнчүлүгү, ошондой эле анын ар кандай функционалдык стилдерге бөлүнүшү болуп эсептелет.

Кыргыз жазма адабий тилинде бир кыйла калыптанып калган функцио-налдык стилдер катары: официалдуу-администрациялык, юридикалык, канце-лярдык жана ушул сыяктуу чөйрөлөрдө колдонулуучу *иш кагаздарынын*; мезгилдүү басма сөздөрдө, газета-журналдык билдирүүлөрдө, үгүттүк- пропагандалык материалдарда пайдала-нылуучу *публицистикалык*; илимий монографияларда, окуу китептери менен окуу куралдарында *илимий* макалаларда жана башкаларда колдонулуучу илимий стилдерди көрсөтүүгө болот.

Адабий тилдин стилдик жактан мындай дифференциялануусунун калып-танышында жана өнүгүшүндө орус адабий тилинин тийгизген таасири чоң. Анткени совет мезгилинде мамлекеттик маанидеги документтер: закондор, уставтар, указдар, буйруктар, өкмөттүк билдирүүлөр, директивалар, жоболор, инструкциялар, токтомдор, келишимдер, ноталар жана башкалар орус тилинде жазылып, андан кыргыз тилине которулуп жарыяланган. Жалпы мамлекеттик партиялык маселелерди которгон публицистикалык чыгармалар, макалалар, кабарлар да көпчүлүк учурларда борбордук басма сөздөрдө жарык көрүп, анан улут тилдеринде жергиликтүү газета-журналдарга басы-лып келген. Азыр да республикабызда илимий-изилдөө иштери орус жана кыргыз тилдеринде жүргүзүлөт.

Азыркыга чейин математика, физика, химия, биология сыяктуу табигый илимдер, философия, экономика сыяктуу коомдук-саясий илимдер жана техника боюнча эмгектер, окуу куралдары менен окуу китептерди көбүнчө орусчадан которулуп алынууда. Албетте, орус тилинин мындай таасири кыргыз тилинде өз бетинче стилдик түрлөрдүн калыптанышына жана алардын кеңири түрдө аракеттенүүсүнө бир кыйла жолтоо болгондугу да жашыруун эмес. Өзгөчө бул жагынан илимий стилдин өнүгүшү бир кыйла эле аксаган.

Кыргыз элинин эгемендүүлүккө ээ болушу, кыргыз тилинин мамлекеттик статус алышы менен атайын орто жана жогорку окуу жайларында коомдук-саясий, техникалык жана табигый илимдер боюнча анча-мынча болсо да мамлекеттик тилде окутуп үйрөтүү аракеттери байкалгансыйт. Демек, мамлекеттик тилде лекциялар окуп, практикалык, семинардык сабактарды жүргүзүү үчүн кыргыз тилинде жазылган окуу китептерди, окуу куралдарынын болушу зарыл. Бул багытта экономикалык илимдер тармагында көңүл жубатарлык иш-аракеттер болуп жаткандыгын белгилөөгө тийишпиз. Атап айтсак, К. Атышов менен Б. Молдокуловалар жазышкан «Кыргызстандын тышкы экономикалык байланышы» аттуу окуу куралы (Бишкек, 2006), К. Чалова «Бухгалтердик эсеп» окуу куралы (Бишкек: Шам басмасы, 1996), Ф. Турдукулов, Э. Касымова Менедж-менттин негиздери (Бишкек, 2006) жана башкалар.

Илимий стилдин негизги лексикалык каражаты болуп терминдер эсептелет. Термин деп илимдин, техниканын, искусствонун, чарбанын жана экономи-канын жана башкалардын тармактарына тиешелүү атайын түшүнүктөрдү так аттоо үчүн колдонулган сөздү же сөз айкашын айтабыз. Терминдер көп маанилүүлүктүн өтмө маанилүүлүктүн экспрессивдүүлүктүн жоктугу

менен термин эмес сөздөрдөн айырмаланат. Кийинки жылдарда экономикалык терминдер боюнча бир топ сөздүктөр түзүлүп, басылып чыкты. Алар: Кубат Жумагуловдун «Рынок экономикасы боюнча орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүк». Кесиптик окуу жайларынын окуучулары жана рынок экономикасына кызыккан жалпы окурмандар үчүн окуу куралы (Бишкек: Кесип, 1995); Эл аралык коомдук Айтматов академиясынын академиги, экономика илимдеринин доктору, профессор К. Атышовдун жетекчилигинде даярдалган (авторлору К. Атышов, Т. Алиев, Р. Суртаев) «Экономиканын орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүгү» (Бишкек, 2007). Бул сөздүк жөнүндө атайын токтолуп кетүүнү максатка ылайык деп ойлойбуз. Биринчиден, экономикалык терминдер боюнча мынчалык көлөмдүү котормо сөздүк алгачкы жолу түзүлүп жатат. Экинчиден, бул сөздүктө менчиктик ар кандай формаларында иш жүргүзүүчү субъектилерди (компанияларды, фирма-ларды, чакан ишканаларды, фермер- дыйкандарды) уюштуруу, башкаруу шарттарын жана иш-аракеттерин чечме-леген экономикалык терминдер камтылган. Мында бухгалтердик эсеп, аудит, статистика, финансы, банк иштери, инвестиция, бюджет, салык, камсыздандыруу, биржалык иш, менеджмент, башкаруу теориясы, эмгек капиталы, маркетинг, соода, транспорт, табигатты пайдалануу экономикасы, жарандык, административдик кылмыш жана эмгек укугу, экономикалык – математикалык ыкмалар сыяктуу экономикага тыгыз байланышкан материалдар орун алган. Үчүнчүдөн, башка сөздүктөргө салыштырганда мында экономикалык терминдер энциклопедиялык нукта түшүндүрүлүп, экономикалык түшүнүктөр жөнүндө кеңири маалымат алууну камсыз кылган. Төртүнчүдөн, башка тилдерден өздөштүрүлүп алынган кээ бир терминдерге кыскача этимологиялык маалымат келтирилген.

Кыскасы, бул сөздүк экономика менен иригишкен, экономикага кызыккан адамдар, кесип ээлери үчүн кеңири маалымат берүүчү ишенимдүү курал боло алат. Ошондой эле бул тармак боюнча мамлекеттик тилге өтүүдө да өзүнүн салымын кошмокчу. Сөздүктө экономикалык терминдер төмөнкүдөй жолдор менен алынган.

1. Котормосуз алынган эл аралык терминдер: акция, экономика, облигация, вексель, валюта, демпинг, капитал, концерн, менеджмент, продукция, метод, патент, фонд, кооператив, сальдо, чек.

2. Толук калкы алынган терминдер: взаимные расчеты - өз ара эсептешүүлөр, коллективные предприятия - жамааттык ишканалар, личные потребительские расходы - жекече керектөө чыгымдары, хозяйственное общество – чарбалык коом, пошлина – бажы салыгы (алым), правовой риск – укуктук тобокелдик, право собственности - менчик укугу, прогнозирование – божомолдоо.

3. Жарым калкы алынган терминдер: акции обыкновенные - жөнөкөй акциялар, акционерное общество - акционердик коом, капитальные вложения – капиталдык салымдар, методы определения себестоимости продукции – продукциянын өздүк наркын аныктоо методу, пассивные счета – пассивдүү эсептер, пенсионный фонд – пенсия фонду.

Бир илимдин же техниканын тармагындагы бир термин бир гана түшүнүктү туюнтуп, бир гана маанилүү болушу керек. Бирок бир тармак ичинде да бир эле терминдин көп маанилүү болуп калган учурлары жок эмес. Маселен, экономикада: *кредит - кредит* (лат. Credit - ал ишенет) – бухгалтердик эсептин эсеп-чотунун оң бөлүгү (жагы). *Кредит – кредит* (лат. Credit - ссуда, үлүш) акчалай же натуралай юридикалык же жеке. Жак – кредитор карыз алууга (кардарга) берүүчү ссуда.

Ошондой эле терминдердин өз ара синоним болуп колдонгон учурлары да бар. Маселен, К. Жумагуловдун сөздүгүндө ошол эле *кредит* (лат.) деген термин - кредит, карыз, насыя, ссуда болуп которулуп, азыркы учурда кредит менен насыя, ссуда жарыш колдонулуп жатат, үчөөнө тең жол берүү керек деп жазылган. Дагы бир мисал: К. Атышовдор түзгөн сөздүктө бардык учурда *рынок - базар* деп которулган. Ал эми К. Жумагулов түзгөн сөздүктө *рынок – рынок* болуп берилген. Эки сөздүктө тең *финансы - финансы* деп берилген. Ал эми Министерство финансов Кыргызской Республики деген Кыргыз Республикасынын каржы министирлиги дегенди кайда алып барабыз?

Демек, экономикалык терминдердин кыргызча берилишинде бир түргө келтирилип тактай турган маселелер жок эмес экен.

1. Атышов К., Алиев Т., Суртаев Р. Экономиканын орусча-кыргызча түшүн-дүрмө сөздүгү. – Бишкек, 2007.
2. Ашимов М.А. Экономикалык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү., -Бишкек, 2007.
3. Кукуев П. Руководство по малому и среднему бизнесу. Национальная академия наук КР. Институт общественных наук.
4. Мусакожоев Ш. Экономика “Энциклопедия”.– Бишкек, 2003.
5. Атышов К., Алиев Т., Суртаев Р. Ишкердик боюнча орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүк. – Бишкек: “Кесип”, 2003.